LIETUVIŲ KALBOTYROS KLAUSIMAI, XXVI (1987)

HALINA SIAURUKIENĖ

„KNYGOS NOBAŽNYSTĖS" GIESMYNO SKOLINIAI

Iki šiol „Knygos nobažnystės" giesmyno leksika specialiai nebuvo tyrinėjama. Straipsnio autorė sudarė šios Kėdainių leidinių dalies registrą, kuriame fiksuotos 3178[1] leksemos; skolinių yra 500, t. y. 16%[2].

Didžioji skolinių dalis yra slavizmai (489), likusią dalį sudaro germanizmai (9) ir hebraizmai (2). Nustatyti, kurie slavizmai yra atėję iš lenkų, baltarusių ar rusų kalbų, labai sunku, o kai kuriais atvejais neįmanoma dėl šių kalbų atskirų žodžių struktūros artimumo. Nustatant žodžių kilmę, remtasi P. Skardžiaus slavizmų, K. Alminauskio germanizmų ir E. Frenkelio etimologijos žodynais.

Šiame straipsnyje aptariama skolinių morfologinė struktūra, adaptacija bei semantika.

Daiktavardiniai skoliniai. Tai didžiausia „Knygos nobažnystės" giesmyno skolinių grupė (306)[3]. Daugumą jų sudaro slavizmai ir tik 6 germanizmai (*kunigas, kunigaikštis, mūras* (?), *penigas, pinigas, harfa* (?). Slaviškieji ir germaniškieji daiktavardžiai, patekę į lietuvių kalbą, gauna lietuvių kalbos daiktavardžių galūnes ir įtraukiami į ano meto lietuvių kalbos daiktavardžių linksniavimo sistemą.

Apžvelgiant tiesioginius daiktavardinius skolinius, į akis krinta tai, kad jie labiau linkę prisitaikyti prie produktyviųjų senojo periodo lietuvių kalbos daiktavardžių linksniavimo tipų: vyr. gim. *a* kamieno (vns. vard. *-as*) – 99 (46%), vyr. gim. ir mot. gim. *o* kamieno (vns. vard. *-a*) – 71 (33%), vyr. gim. *(i)u* kamieno (vns. vard. *-ius*) – 21 (10%), mot. gim. ir vyr. gim. *i* kamieno – 18 (8%), mot. gim. *ė* kamieno (vns. vard. *-ė*) – 4 (2%), vyr. gim. *ia* kamieno – 2 (1%). Tačiau visai nėra priebalsinio kamieno daiktavardinių skolinių.

Daiktavardinių skolinių priklausymą konkretiems lietuvių kalbos linksniavimo tipams lemia skolinio kamiengalis. Jei skolintųjų daiktavardžių kamiengalyje yra kietasis priebalsis, tai skoliniai gauna lietuvių kalbos vyriškosios giminės *a*-kamienių daiktavardžių galūnes ir moteriškosios giminės *o*-kamienių galūnes, pvz., *apekūnas* „globėjas" < len. *apiekun, balvonas* „stabas" < bltr. *балван, razumas* „protas" < bltr. *розум*, len. *rozum*. Tie žodžiai, kurių kamiengalyje yra minkštasis priebalsis, dažniausiai gauna lietuvių kalbos vyriškosios giminės *iu* kamieno galūnes su vns. vard. *-(i)us*, moteriškosios giminės ir vyriškosios giminės *io* kamieno galūnes su vns. vard. *-ia* ir moteriškosios giminės *ė* kamieno galūnes su vns. vard. *-ė*, pvz.:

[1] Į šį skaičių neįeina skolinti tikriniai daiktavardžiai.

[2] Plg. Palionis J. Lietuvių literatūrinės kalbos istorija. – V., 1979, p. 80.

[3] Dar galima atstatyti **sėbras* ir **sėbrystė*.

karalius „valdovas, viešpats“ < bltr. *кароль*, *pakajus* „ramybė, taika“ < bltr. *спакой*, len. *pokój*, *dūšia* „siela, dvasia“ < len. *dusza*, *sūdžia* „teisėjas“ < bltr. *суддзя*, *traicė* „trejybė“ < len. *trójca*. Senieji slaviškieji *i*-kamieniai daiktavardžiai, kurių kamiengalis baigiasi minkštu priebalsiu, virtę lietuviškais skoliniais, gauna moteriškosios giminės *i*-kamienių daiktavardžių galūnes, pvz.: *mislis* „mintis“ < bltr. *мысль*, len. *myśl*, *mostis* „tepalas“ < bltr. *масць*, len. *maść*.

Tiesioginių nepriesaginių daiktavardinių skolinių giminė išlaikoma tokia, kokia ji yra skolinamojo žodžio, bet gali būti susijusi ir su formaliais požymiais. Vyriškosios lyties asmenis reiškiantys žodžiai, slavų kalbose turintys galūnę *-a*, lieka lietuvių kalboje *o*-kamieniai, pvz.: *monarcha* „monarchas“ < len. *monarcha*, *patriarcha* „patriarchas“ < len. *patriarcha*, *vaivada* < len. *wojewoda*. Dauguma bevardės giminės slaviškųjų daiktavardžių lietuvių daiktavardžiais virsta vyriškosios giminės, pvz.: *kodylas* „smilkalai“ < bltr. *кадзіла*, *vaiskas* „kariuomenė“ < bltr. *ваіска*, rus. *войско*. Tačiau *pekla* „pragaras“ < len. *piekło*, *prova* „teisė“ < bltr. *права*, len. *prawo* yra moteriškosios giminės. Taip yra dėl šių skolinių nevienodo senumo[4].

Slaviškųjų skolinių adaptacijos procese pastebėtas vienas svyravimo atvejis pasirenkant linksniavimo tipą: *pahonis* (*// pagonis*), *-ies* *// pahonas* (*// pagonis*), *-o*, (*-io*): vns. kilm. *Pahona* 111, dgs. vard. *Pahonis* 69, 70, *Pahonis* 111, *Pagonis* 66, 82, *Pagonay* 73, kilm. *Pahoniu* 69, *Pahoniu* 140, *Pagoniu* 93.

Atrodo, kad toks formų įvairavimas atsirado dėl skirtingų šaltinių: *pagonas*, *-o* galėtų būti kilęs iš bltr. < *поганъ* arba len. sen. *pogan*, o *pahonis* (*// pagonis*) iš bltr. < *поганъ*.

Be tiesioginių nepriesaginių skolinių, giesmyne randame ir tiesioginių priesaginių slavizmų:

1) *-inykas* *// -ininkas* (9/1), pvz.: *biednykas* „vargšas, neturtėlis“ < bltr. *бядняк* arba len. *biedniak*, *remesnykas* „amatininkas“ < bltr. *рамеснік*. Kaip ir slavų kalbose, ši skolinių grupė reiškia įvairius asmenų pavadinimus.

2) *-onė* (7), pvz.: *koronė* „bausmė“ < len. *karanie*, *metavonė* „atgaila“ < len. *mętowanie*. Šie skoliniai reiškia abstrakčias sąvokas.

3) *-onis* (3), pvz.: *egipčionis* < len. *Egipcjanin*. Žodžiai reiškia priklausomybę šaliai, tikėjimui.

4) *-astis* (2), pvz.: *šventasis* „sakramentas“ < len. *świętość*. Reiškia abstrakčias sąvokas.

5) *-stva* (2), pvz.: *bliuznierstva* „nešvankybė“ < len. *bluznierstwo*.

6) *-yčia* (2), pvz.: *aslyčia* „asilė“ < len. *oslica*.

Labiausiai paplitę skoliniai gauna lietuvių kalbos daiktavardžiams būdingas priesagas. Tai yra hibridiniai vediniai, nes jie sudaryti iš skolintos šaknies ir lietuviškos priesagos. Pati produktyviausia priesaga *-ystė* (25). Dauguma vedinių su šia priesaga sudaryta iš būdvardinių skolinių ir tik kai kurie iš daiktavardinių, pvz.: *bagotystė* „turtingumas“ iš *bagotas*, *panystė* „mergystė“ iš *pana*. Gana produktyvios yra priesagos *-imas* / *-ymas* (14). Su jomis sudaryti vediniai iš veiksmažodžių skolinių ir reiškia veiksmų pavadinimus, pvz.: *dėkavojimas* „dėkojimas“ iš *dėkavoti*,

[4] Žr. Būga K. Rinktiniai raštai. – V., 1961, t. 3, p. 46.

griešymas „nuodėmės darymas“ iš *griešyti*. Dar yra priesaga *-ybė* (11). Su šia priesaga paprastai daromi daiktavardžiai iš būdvardžių ir reiškia savybes, pvz.: *bespiečnybė* „saugumas“ iš *bespiečnas* „saugus“, *smertelnybė* „mirtingumas“ iš *smertelnas*. Tik *latrybė* „sukčiavimas“ – iš *latras* „sukčius“. Tačiau šio daiktavardžio reikšmė – būdvardinė. Mažiau darios yra priesagos *-tojas*, *-toja* (5), *-umas* (1). Religinė giesmyno specifika, matyt, lemia tai, kad vedinių su mažybinėmis priesagomis *-ėlė*, *-elė* (1/1) taip pat nedaug.

Sudurtinių daiktavardžių hibridų yra tik *dėkudarymas* „dėkojimas“, *geradėjas* „geradarys“, *piktadėjas* „piktadarys“.

Būdvardiniai skoliniai (58). Būдvardiniai skoliniai sudaro nedidelę grupę. Dauguma jų slavizmai, tik *liuosas* – germanizmas. Visi tiesioginiai būdvardiniai skoliniai (48) yra *a*-kamieniai, net tokie, kurie dabartinėse tarmėse yra *u*-kamieniai (*tykas – tykus*). Galima būtų atstatyti ir prieveiksmių: **abydus* iš *perabydžiai*, **skarus* iš *skariai*[5].

Dauguma būdvardžių yra pirminiai žodžiai, pvz.: *čielas*, *-a* „visas, pilnas“ < bltr. *цэлы*, *kytras*, *-a* „nedoras, klastingas“ < bltr. *хитры* arba len. *chytry*, *pūstas*, *-a* „tuščias, nusiaubtas“ iš bltr. *пустъı*, len. *pusty*.

Dalis žodžių paskolinti su slaviškais priešdėliais ir priesagomis, pvz.: *nebespečnas* „nesaugus“ < len. *niebezpieczny*, *pavalnas* „pavaldus“ < len. pasen. *powolny* „nuolankus, paklusnus“, *strošlyvas* „baisus“ < len. *straszliwy*, *ščeslyvas* „laimingas“ < bltr. *шчасліvы*. Hibridinių vedinių iš skolintų daiktavardžių su lietuviškom priesagom negausu: *-iškas* (4), *-ingas* (3), *-uotas* (1), pvz.: *karališkas* iš *karalius*, *pakajingas* iš *pakajus*, *ronuotas* iš *rona*.

Veiksmažodiniai skoliniai. Veiksmažodinių skolinių yra 104 slavizmai ir 2 germanizmai (*liuosuoti*, *liuosinti*). Iš priešdėlinių vedinių galima atstatyti dar 16 slavizmų, pvz.: *čystyti* iš *apčystyti*, *ronyti* iš *suronyti*, *spakayti* iš *nuspakayti*.

Pirminių veiksmažodžių nėra[6]. Tiesioginių skolinių slaviškos priesagos transformuotos į panašias lietuvių kalbos priesagas arba pakeistos panašią funkciją turinčiomis lietuviškomis priesagomis: *-yti*, *-ija*, *-ijo* iš rus. *-ить*[7], *-avoti* iš bltr. *-авацъ* arba len. *-ować*, *-oti* iš bltr. *-аць* arba len. *-ać*, pvz.: *mūsyti* „privalėti“ < len. *musieć*, *tiešyti* „guosti“ < bltr. *цешыць*, *dėkavoti* „dėkoti“ < bltr. *дзякаваць*, *drukavoti* „spausdinti“ < len. *drukować*; *kolioti* „plūsti“ < len. *kalać*, *rugoti* „barti“ < bltr. tarm. *ругаць*.

Jei slaviško veiksmažodžio kamienas minkštas, skolinyje jis irgi minkštas, pvz.: *kolioti* „plūsti“ < len. *kalać*.

Slaviškieji sangrąžiniai veiksmažodžiai perteikiami lietuviškai sangrąžine forma, pvz.: *užsidyvyti* „nusistebėti“ < bltr. *дзівіцца*, *kloniotis* „nusilenkti“ < bltr. *кланяцца* arba len. *kłaniać się*.

Kadangi baltų ir slavų priešdėliai yra bendros kilmės, tai slaviški priešdėliai pakeičiami tos pačios struktūros ir funkcijos lietuviškais priešdėliais, pvz.: *užslužyti*

---

[5] Formantas *-ai* po minkšto priebalsio (greičiausiai šie prieveiksmiai buvo tiesioginiai skoliniai).

[6] Atstatyti galima būtų **boti* „paisyti“ iš *atboti* (< bltr. *дбаць* „rūpintis, stengtis“, len. *dbać*).

[7] Su priesaga *-yti*, *-o*, *-ė* yra tik *rėdyti* „tvarkyti“ ir *aprėdyti* „papuošti“ < rus. *наряднть*.

„užtarnauti“ < bltr. *заслужыць*, *apčystyti*, *ingadyti* „įtikti“ < bltr. *угадзіць*, len. sen. *ugodzić*. Kai kuriais atvejais sunku atskirti, ar priešdėliai atėję su skoliniu, ar yra priešdėlinės darybos žodis, pvz.: *pamstyti* „keršyti“ < bltr. *помоцiць* arba len. *pomścić*, *pavieryti* „patikėti“ < bltr. *паверыць*, rus. *поверить*, len. *powierzyć*.

Dažniau vartojami skoliniai turi lietuviškus priešdėlius, pvz.: *sugriešyti* „padaryti nuodėmę“: *griešyti* < len. *grzeszyć*, *užslūžyti* „užtarnauti“ < len. *zasłużyć*. Reikėtų paminėti vedinius su priešdėliu *da-*, kuris laikomas slavišku; *datirauti*, *datirti*, *da(si)žinoti*.

Palyginti maža hibridinių vedinių su lietuviškomis priesagomis. Priesagos *-uotī* vediniai yra visi priešdėliniai, pvz.: *išmieruoti*, *pamieruoti*, *už(u)mieruoti* < bltr. *мераць* arba len. *mierzyć*; *užkriesuoti* „pažymėti“ < len. *kres*; *išliuosuoti* „išlaisvinti“ iš *liuosas* „laisvas“ < germ. *los* „laisvas“. Tik keli hibridai su lietuviškomis priesagomis *-inti* (3), *-auti* (2), pvz.: *išvalninti* „išlaisvinti“: *valnas* „laisvas“ < bltr. *вольны* arba len. *wolny*.

Prieveiksminiai skoliniai. Giesmyne rasti 16 būdo ir 2 laiko prieveiksmiai. Galima spėti, kad yra 2 tiesioginiai skoliniai: *perabydžiai* „skaudžiai“ ir *skariai* „greitai“, kadangi nėra fiksuota būdvardžių **skarus* ir **perabydus*, be to, būdvardinių *u*-kamienių skolinių iš viso nėra. Būdo prieveiksmiai daromi iš būdvardžių su formantu *-ai*, pvz.: *pakarnai* „nuolankiai“ iš *pakarnas*, *viernai* „ištikimai“ iš *viernas*, *spakajingai* „ramiai“ iš *spakajingas*.

Laiko prieveiksmiai – tai hibridiniai vediniai: *kasčės* „kiekvieną kartą“, *tąčės* „tuo metu“.

Įvardiniai skoliniai. Būdvardiniai įvardžiai *kožnas* „kiekvienas“ < bltr. *кожны*, *žėdnas* < bltr. tarm. *жадны*, len. *żaden* yra tiesioginiai skoliniai, kaitomi kaip *a*-kamieniai būdvardžiai.

Nekaitomi žodžiai. Jungtukai: *aba* // *abag* „arba“, *bo* „nes“ < bltr. *бо*, len. *bo*, *kačei(b)* „nors“ < bltr. *хаця*, len. *chociaż*, *choć*; žodeliai: *bodai* „lyg, tartum“ < *bltr. бадаў* ir kt.

Daiktavardžių semantika. Didžiausias daiktavardinių skolinių semantines grupes sudaro: a) religiniai terminai, pvz.: *afiera* „auka“, *adventas* „laikas prieš kalėdas“, *altorius*, *anielas* „angelas“, *apaštalas*, *archanielas* „archangelas“, *bažnyčia*, *byskupas* „vyskupas“, *cherubinas*, *griechas* „nuodėmė“, *krikštas*, *kunigas*, *litanija*, *pahonis* „pagonis“, *pekla* „pragaras“, *šventastis* „sakramentas“, *rojus*, *šėtonas*, *traicė* „trejybė“, *velykos*, *viera* „tikėjimas“. Didžioji dauguma jų pateko į lietuvių kalbą po katalikybės įvedimo; b) socialinius santykius reiškiantys pavadinimai, pvz.: *apekūnas* „globėjas“, *bagočius* „turtuolis“, *patamkas* „palikuonis“, *susiedas* „kaimynas“, *ubagas* „elgeta“, *vnūkas* „anūkas“ ir kt.; c) administracinio-valstybinio gyvenimo terminai, pvz.: *dėkretas* „įstatymas“, *herbas*, *hetmonas* „etmonas“, *majestotas* „sostas“, *mistras* „mokytojas“, *parėdkas* „tvarka“, *paslas* „pasiuntinys“, *stonas* „luomas, postas“, *sūdžia* „teisėjas“, *tironas*, *triumfas*, *tronas* „sostas“ ir kt.; d) kultūrinio gyvenimo terminai, pvz.: *arfa*, *choras*, *cimbolai*, *citra*, *knyga*, *pužonas* „trombonas“, *triūba* ir kt.; e) įvairūs abstraktai,

pvz.: *čiastis* „laimė“, *loska* „malonė“, *mūka* „kančia“, *nodieja* „viltis“, *patiecha* „paguoda“, *strochas* „baimė“, *tūžma* „baimė, *rūpestis*“.

Retesni yra: a) augalų ir gyvių pavadinimai, pvz.: *alyva* „alyvmedis“, *asilas, aslyčia* „asilė“, *levas* „liūtas“, *pelikonas* „pelikanas“, *radastas* „erškėtrožė“ ir kt.; b) produktų ir medžiagų pavadinimai, pvz.; *balsomas* „balzamas“, *kodylas* „smilkalai“, *marmoras* „marmuras“, *mira, siera, vynas* ir kt.; c) namų apyvokos daiktų ir drabužių pavadinimai, pvz.: *kubkas* „taurė“, *jupa, ploščius* „apsiaustas“.

Didelės dalies minėtų grupių žodžių pirminis šaltinis yra lotynų, graikų, germanų kalbos.

Būdvardžių semantika: Galima skirti šias būdvardžių semantines grupes:

a) asmens psichinė charakteristika, moralinio-religinio pobūdžio vertinimas, pvz.: *griešnas, -a* „nuodėmingas“, *pabažnas* „dievobaimingas“, *razumnas* „protingas“, *viernas* „tikintis“ ir kt.

b) socialinė padėtis, pvz.: *bagotas* „turtingas“, *biednas* „neturtingas“, *liuosas* „laisvas“, *ubagas* „elgetiškas“ ir kt.

c) psichinis asmens nusiteikimas, pvz.: *smūtnas* „nuliūdęs“, *spakainas* „ramus“, *ščeslyvas* „laimingas“ ir kt.

d) fizinė-fiziologinė charakteristika, pvz.: *kaliekas* „luošas“, *patvarnas* „bjaurus“, *čystas* „tyras“ ir kt.

e) kitokios sąvokos, pvz.: *abelnas* „paprastas“, *noprosnas* „bereikalingas“ ir kt.

Veiksmažodžių semantinės grupės:

a) psichinį veiksmą reiškiantys žodžiai, pvz.: *afieravoti* „aukoti“, *dyvytis* „stebėtis“, *dūmoti* „galvoti“, *gordyti* „niekinti“, *karytis* „paklusti“, *liūbyti* „mėgti“, *metavoti(s)* „atgailauti“, *tiešyti* „guosti“ ir kt.

b) aktyvaus veiksmo veiksmažodžiai; pvz.: *brajyti* „šėlti“, *budavoti* „statyti“, *liečyti* „gydyti“, *provyti* „valdyti“, *mieruoti* „matuoti“, *koroti* „bausti“, *kryžiavoti* „prikalti prie kryžiaus“ ir kt.

c) abstraktų veiksmą reiškiantys žodžiai, pvz.: *čėdyti* „tausoti“, *sūdyti* „teisti“, *pilnavoti* „saugoti“, *šefavoti* „valdyti“ ir kt.

c) kalbėjimo procesą reiškiantys veiksmažodžiai, pvz.: *bliuznyti* „nešvankiai kalbėti“, *dėkavoti* „dėkoti“, *kolioti* „barti, koneveikti“, *rūgoti* „priekaištauti“ ir kt.

Išvados

Didžiausią „Knygos nobažnystės“ giesmyno skolinių dalį sudaro slavizmai (yra tik keli germanizmai). Morfologinei skolinių adaptacijai būdinga:

1. Daiktavardžių kaitymo tipai priklauso nuo skolinto žodžio kamiengalio priebalsio minkštumo. Dažniausiai kaitomi pagal produktyviuosius lietuvių kalbos daiktavardžių kaitymo tipus. Skolintojo žodžio vyr. ir mot. gim. paprastai išlaikoma, bevardės gim. perteikimas įvairuoja. Daiktavardžiai įtraukiami į lietuvių kalbos morfologinę sistemą ir vartojant lietuviškas priesagas. Dariausios priesagos yra *-ystė, -imas, -ymas, -ybė*.

2. Būdvardžiai įtraukiami į lietuvių kalbos morfologinę sistemą dažniausiai fleksine adaptacija. Vedinių su priesagomis nedaug.

3. Veiksmažodžių tiesioginių skolinių slaviškos priesagos transformuotos į panašias lietuvių kalbos priesagas arba pakeistos tapačią funkciją turinčiomis lietuviškomis priesagomis.

Semantinė analizė rodo, kad daugumą skolinių sudaro terminai, susiję su religinėmis aktualijomis (daiktavardžiai reiškia konkrečius ir abstrakčius daiktus bei reiškinius, būdvardžiai ir veiksmažodžiai — asmens psichinę charakteristiką arba ją išreiškiančią veiklą). Dažni ir aktyvų veiksmą reiškiantys žodžiai. Mažiau pasitaikė augalų, gyvūnų, medžiagų pavadinimų.

ЗАИМСТВОВАНИЯ ИЗ ПЕСЕННИКА „KNYGA NOBAŽNYSTĖS"

Резюме

В статье исследуются заимствования из песенника литовских реформатов „Knyga nobažnystės".

В процессе морфологической адаптации существительные чаще всего введены в продуктивные типы склонения литовского языка. Прилагательным свойственна адаптация флексии. Прямые глагольные заимствования славянских суффиксов и приставок трансформированы в подобные суффиксы и приставки в литовском языке или заменены суффиксами литовского языка, имеющими подобные функции.

Рассматриваются также семантические группы заимствований.